

De keerzijde van Hollandse bedrijvigheid; Nederlandse produktiviteit remt arbeidsparticipatie vrouw

Vergeleken met andere EG-landen werken in Nederland maar weinig vrouwen. Dat komt niet zozeer door een gebrek aan emancipatie alswel door een hogere arbeidsproductiviteit, zo blijkt uit een vandaag verdedigd proefschrift.

Janneke Plantenga, Een afwijkend patroon. Honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en (West-)Duitsland. 283 blz. SUA Amsterdam 1993. ISBN 90 6222 254 4

- Henk Donkers

16 september 1993

Wat betreft het aandeel van vrouwen in de beroepsbevolking is Nederland een 'achterlijk' land. De arbeidsmarktparticipatie van vrouwen is al heel lang uitzonderlijk laag. In geen enkel EG-land (uitgezonderd Spanje) werken zo weinig vrouwen buitenshuis als in Nederland. Nergens elders in de EG wordt bovendien zoveel in deeltijd gewerkt. Naar de vraag hoe dit komt is tot op heden eigenlijk nooit serieus onderzoek gedaan. De Groningse econome Janneke Plantenga, die vandaag over dit onderwerp promoveert, betreedt dus nieuw terrein.

Voor de opvallende uitzonderingspositie van Nederland zijn in het verleden allerlei verklaringen geopperd. Bijvoorbeeld: de late industrialisatie, de confessionele verhoudingen en het niet betrokken raken in oorlogen. Maar volgens Plantenga snijden deze verklaringen onvoldoende hout.

Als dat zo is, welke factoren bepalen het geringe aandeel van vrouwen in de Nederlandse beroepsbevolking dan wel? Om daar achter te komen maakte Plantenga een vergelijkende studie van twee landen en twee vergelijkbare steden: Nederland en Duitsland, en de katholieke textielsteden Tilburg en Mönchengladbach. Zij onderzocht hoe de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen zich daar tussen 1890 en 1990 ontwikkelde.

De verschillen zijn opvallend, zowel in het aandeel van vrouwen in de totale beroepsbevolking als in de sectoren waarin ze werken. Tot het begin van de jaren zeventig werkten er in Duitsland twee tot drie keer zoveel vrouwen als in Nederland. Pas daarna wordt het verschil kleiner, maar in 1990 is het nog steeds aanzienlijk: 36,7% in Nederland tegenover 43,4% in Duitsland. De Nederlandse vrouwelijke beroepsbevolking is ook altijd betrekkelijk jong geweest door het lage percentage gehuwde vrouwen. Tot in de jaren zestig waren gehuwde vrouwen in Nederland vrijwel altijd thuis.

Ook wat betreft het soort werk zijn er opvallende verschillen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog werkte één op de drie buitenshuis werkende vrouwen in Nederland als dienstbode, en voorzover er vrouwen in de industrie werkten, waren ze vooral te vinden in de kleding en reiniging. Tegenwoordig werkt in Nederland nog steeds slechts één op de tien vrouwen in de industrie, terwijl dat in Duitsland één op de vier is. De meeste vrouwen in Nederland werken in de dienstensector als verpleegster,

winkelbediende, bankemployé of administratief medewerkster. Zestig procent werkt bovendien part-time. In Duitsland daarentegen werkt 65% full-time.

Arbeidsproductiviteit

De opvallende discrepantie, zo ontdekte Plantenga, kon niet worden geweten aan grote ideologische verschillen. Over vrouwenarbeid bestonden in Duitsland en Nederland rond de eeuwwisseling nagenoeg dezelfde ideeën. Mannen golden als actief, rationeel, doelgericht en bij uitstek geschikt voor de wereld buitenshuis; vrouwen als passief, emotioneel, afhankelijk en voorbeschikt voor het leven binnen.

Tot de tweede feministische golf in de jaren zeventig bleven deze ideeën in beide landen domineren. Daarna kwam een zogenaamd 'drie-fasen-participatiepatroon' in zwang: buitenshuis werken tot het huwelijk of het eerste kind, niet werken zolang de kinderen klein en thuis zijn, opnieuw gaan werken als de gezinssituatie dat toelaat.

Van een 'specifiek Nederlands normen- en waardenpatroon ten aanzien van de plaats van de vrouw in het gezin', zoals het Sociaal Cultureel Planbureau dit jaar nog stelde, was volgens Plantenga geen sprake, noch van een 'achterlijke mentaliteit' zoals sommige feministes wel beweren. En ook de verschillen in zwangerschaps- en bevallingsverlof, kinderopvang en fiscale bevoordeling van kostwinners zijn volgens Plantenga zo klein dat ze de verschillen in arbeidsmarktparticipatie niet kunnen verklaren.

Die laatste blijken verrassend genoeg terug te voeren op een aanzienlijk verschil in arbeidsproductiviteit. Daardoor kon in Nederland met een beperkte arbeidsinzet een vrij hoog welvaartsniveau bereikt worden. Nederland kon zich een geringe arbeidsinzet van vrouwen veroorloven, Duitsland niet. In beide landen zag men de man als kostwinner en de vrouw als thuishorend in het huishouden, maar door de hogere arbeidsproductiviteit kon men de feitelijke arbeidsdeling in Nederland wel en in Duitsland niet in overeenstemming brengen met dat ideaal.

De verzuiling speelde daarbij een belangrijke rol. Deze zorgde in Nederland voor een verticale dwarsdoorsnede van de klassenstructuur en verkleinde de verschillen tussen burgerij en arbeidersklasse. Daardoor kon de burgerij haar opvattingen over beroepsarbeid door vrouwen min of meer dwingend opleggen aan de arbeidersklasse. In de horizontaal gelaagde Duitse samenleving daarentegen kon de hogere klasse haar waarden en normen niet opleggen aan de lagere klassen.

Met andere woorden: in Nederland en Duitsland overheerste hetzelfde burgerlijke ideaal, maar door de hogere arbeidsproductiviteit en de verzuiling kon men in Nederland de praktijk wel in overeenstemming brengen met dit ideaal en in Duitsland niet. Toen men daartoe in de jaren zestig in Duitsland wel in staat was door de groeiende welvaart, begon dat ideaal af te brokkelen en werd de arbeidsmarkt krappere, waardoor de maatschappelijke kosten van niet-werken te hoog werden. In Nederland nam in die tijd de behoefte aan werkende vrouwen door de krappe arbeidsmarkt toe, terwijl het ideologische klimaat ten aanzien van vrouwenarbeid veranderde en de ontzuiling begon. Daardoor begon het percentage werkende (gehuwde) vrouwen snel te stijgen.

Pastoor en fabrikant

Nauwkeurige analyses van de geschiedenis van de vrouwenarbeid in Tilburg en Mönchengladbach bevestigden dit algemene beeld. In Tilburg zorgen pastoor en fabrikant er samen voor dat het burgerlijk ideaal bij de arbeidersklasse ingang vindt. Vrouwenarbeid zou het moreel van de arbeidersklasse en het gezinsleven ondermijnen. In 1887 verklaarde textielabrikant Mommers dat meisjes die in de fabriek werkten geen geschikte vrouwen konden worden. "Van de tien nette mannen die met zulk een meisje trouwen zijn negen reddeloos verloren", zei hij. Mommers vond dat meisjes tot hun twintigste

naar een brei- en naaischool moesten gaan en daarna als dienstbode moesten gaan werken "om zoo doende later als degelijke huisvrouwen te kunnen optreden. Ik zou wenschen dat de mannen als zij 's middags te huis kwamen zij het ontbijt opgeruimd vonden, hetgeen nu niet altijd het geval is.'De man zou volgens Mommers anders uithuizig en aan de drank raken. De afkeurende houding ten aanzien van vrouwenarbeid leidde er in 1918 toe dat in de CAO werd vastgelegd dat gehuwde vrouwen niet in de textielindustrie mochten werken. In Mönchengladbach keurt men - net als in Tilburg - fabrieksarbeid door gehuwde vrouwen ook af, maar pogingen om deze terug te dringen mislukten. Men beschouwt het als een noodzakelijk kwaad.

Stimulerende achterstand

In Nederland konden gehuwde vrouwen sinds de jaren zestig buitenshuis gaan werken zolang het gezin daar niet onder leed. Deeltijdarbeid was de meest praktische oplossing. Nergens in Europa werken zoveel vrouwen in deeltijd als in Nederland. Tot voor kort werd daar uitsluitend negatief tegenaan gekeken. Vrouwen die in deeltijd werken hebben immers een zwakkere rechtspositie en minder promotiemogelijkheden. Men streefde daarom naar volledige werkgelegenheid voor mannen én vrouwen.

Volgens Plantenga kan deeltijdarbeid ook positief beoordeeld worden omdat daardoor het oude arbeidsbestel uitgehold wordt waarin een werknemer juist niet geacht werd voor het huishouden te zorgen. Zij hoopt dat Nederland zich met zijn nog steeds afwijkende patroon van arbeidsmarktparticipatie in een situatie van "stimulerende achterstand" terechtgekomen is. Uiteindelijk zou dat moeten leiden tot nieuw arbeidsbestel waarin zorgverplichtingen niet ontkend of gemarginaliseerd worden, maar gelijk verdeeld over mannen en vrouwen.